

göstərilən təlim üsullarından yaxşı sınıflarda dərslər deyən tarix və digər humanitar fənn müəllimləri faydalana bilər.

Nəticə etibarilə qeyd etməliyik ki, istər kurikulum tətbiq edilən sınıflarda, istərsə də VII-XI siniflərdə keçirilən ədəbi dərslər zamanı İKT və yeni təlim metodlarından istifadə etməklə təlim keyfiyyətini artırmaq olar.

Rayçı: tarix üzrə fəlsəfə doktoru N.Əliyev

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Ümumi təhsil pilləsinin dövlət standartları və proqramları (kurikulumları) // Azərbaycan məktəbi, 2011, № 6.
2. Əliyev V., Babayev İ., Məmmədova A. Ümumi tarix. Bakı: Aspoliqraf, 2013.
3. Piriye V. Azərbaycan XIII-XIV əsrlərdə. Bakı: Nurlan, 2003.
4. Sadiqov F. Pedaqogika. Bakı: Biznes Universiteti, 2006.
5. Paşayev Ə., Rüstəmov F. Pedaqogika. Bakı: Çaşıoğlu, 2002.

G.Рустамова

**Организация уроков по истории
Азербайджана и всеобщей истории с
применением ИКТ и дополнительных
материалов**
Резюме

В статье автор отмечает, что внедре-

ние новых технологий обучения, использование методов интерактивного обучения, развивает мыслительную деятельность учащихся. У них формируется способность самостоятельно пополнять свои знания, проводить исследования. Далее автор отмечает большую роль презентаций, которую можно проводить в 5 - 7 - х классах при изучении истории. Для этого используются как ИКТ, так и дополнительные материалы, разные источники.

G.Rustamova

**Organisation Azerbaijan history
and world history lessons using ICT and
additional materials**

Summary

The author notes that introduction of new learning technologies, using interactive methods helps to develop cognitive activities of students. Students form their own ability to improve their knowledge, to conduct research. The author further notes the important role of presentations, which can be done in 5 - 7 classes in the study of history, using ICT as well as additional material from many sources.

İNTEQRASIYA BÜTÜN SİNİFLƏRDƏ VACİB DİR

Emiliya Kərimova

*Azərbaycan Müəllimlər İnstitutunun dosenti,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru*

Açar sözlər: inteqrasiya, inteqral prinsip, ana dili, kurikulum, diferensiasiya.

Ключевые слова: интеграция, интегральный принцип, родной язык, учебный план, дифференциация.

Key words: integration, integral principle, mother tongue, curriculum, differentiation.

Bu gün inteqrasiya prosesinə sosial idrakın ümumi metodologiyası müstəvisində baxılmalıdır. İnteqrasiya ideyası biliklərin məzmununun seçilməsinə yeni yanaşma tələb edir: fənlərin inteqrasiyası ələmiyyətli dərəcədə vaxt ehtiyatına qənaət deməkdir. Bu vaxt yalnız biliklərin dərindən öyrənilməsi üçün deyil, həm də biliklərin keyfiyyətə yeni səviyyədə mənimsənilməsinə sərf edilə bilər. İnteqrativ proseslər biliyin bütövlükdə cəmiyyətin inkişafını müəyyənləşdirən aparıcı qüvvə kimi real üstünlüyünü təmin etməyə qabildir. Kompleks inteqral prinsip dünyanın mənzərəsini və cəmiyyətin həyatını bütün təmliyi ilə şagirdlərə göstərir.

Təhsildə inteqrasiya nəticə etibarilə yeni elm sahəsi formalaşdırır. İnteqrasiya sosial-iqtisadi şəraiti dəyişən, təhsil sisteminin inkişaf etdirən yeni konsepsiyasının əsası kimi çıxış edir.

İnteqrasiya tərbiyə prosesində heç də təlim prosesindəkindən az əhəmiyyət kəsb etmir. Biz adətən, tərbiyənin ayrı-ayrı sahələri üzrə tədqiqat aparırıq: "Kiçikyaşlı məktəblərin şüurlu intizam tərbiyəsi", "...düzüklük və doğruluqluq tərbiyəsi", "...məsuliyətlik tərbiyəsi", "...nəzarətlik tərbiyəsi" və s. bu qəbildən olan namizədlik dissertasiyalarında tərbiyənin sahələri arasında vəhdət nəzərdən qaçırılır. Mövzunun vurğunu olan, onu ictimai hesab edən tədqiqatçı şagirdin bütün vaxt büdcəsini, enerjisini həmin

sahəyə yönəlmələrini tələb edir. Belə olduqda bütövlükdə insanı keyfiyyətlərlə formalaşdırmaq şəxsiyyətin, əsl insanın yetişdirilməsi unudulur. Tərbiyədə kompleks yanaşma ideyası məhz insanı mənəvi cəhətdən saf, hərtərəfli inkişaf etmiş əsl vətəndaş kimi formalaşdırmaq üçün tərbiyə anlayışına daxil olan bütün komponentlərin vəhdətdə görülməsini-inteqrasiyasını tələb edir. Adətən, təlim prosesində müəllim proqram materiallarını şərh edir, şagirdə ev tapşırığı verir.

Şəxsiyyətin tam, bütöv varlıq olması, onun bütövlükdə bir insan kimi qiymətləndirilməsi vacibdir. Yaxşı musiqişünas, idmançı, rəssam, alim olmaq asandır, insan olmaq isə çətin. Biz əsl insan tərbiyəsi cəmiyyəti. İnteqrasiya məhz bu prosesdə baş verir. Şagirdlərin mənimsədikləri idrakı və bədii icmalatı təcrübə, pedaqoji prosesdə formalaşdırılan şagird şəxsiyyəti də inteqral xarakter daşıyır.

İnteqrasiya həm də böyük sosial əhəmiyyət kəsb edir. Təhsilin ibtidai mərhələsində keçirilən bayramlar, kütləvi tədbirlər siniflər arasında yaxınlaşmanı təmin edir. Bu tədbirlərin bözən məktəbin ümumi tədbirlərinin tərkib hissəsi olması kiçikyaşlı məktəblərin yuxarı sinif şagirdləri arasında qaynaq-qaynaqlaşma, məktəbin şagird kollektivinin formalaşması ilə nəticələnir. Respublikanın bütün şəhər (rayon) məktəbləri arasındakı belə əlaqələr vəhdət məxrəcə gəlir, inteqra-

siya, yeni nəslin, yeni bir cəmiyyətin formalaşmasına zəmin yaradır.

İnteqrativ təlim heç də yeni şey deyil. Məgər müəllimlərimiz indiyədək integrasiyadan istifadə etməmişlər? Elə bir fənn (hətta mövzu) tapılmanı ki, onu digər fənlərdən (mövzulardan) təcrid edilmiş halda tədris etmək mümkün olsun? İnteraktiv təlim tarixən ibtidai təlimdə özünə yer tapmışdır. Görünür, bütün fənlər bir müəllim tərəfindən tədris edildiyindən ibtidai siniflərdə fənlərin integrasiyası daba təbiiyə. Bəzə mərhələdə dnd dili fənni öz təbii etibarilə integrativdir. Deməli, təbii integrasiyanın ünvani ibtidai təlimdir. A. Disteverqin, Y.A.Komenskinin ibtidai təlimin təbiət-varislilik (tabiatuyğunluq) prinsipini əsasında təşkil ideyası bunu bir daha sübut edir. K.D.Üşinskinin "Rodnoe slovo", "Detskii mir" dərsliklərində ədəbi əsərlərdən əlavə təbiətşünaslıq, coğrafiya və vətən tarixinə aid çoxlu mətn daxil edilmişdi. İbtidai təlimin şifahi metoduna böyük üstünlük verən K.D.Üşinski ətraf aləm, hər şeydən əvvəl, təbiət obyektləri və hadisələri üzərində müşahidəni uşaqların aqlının və qəlbinin inkişafı üçün ən yaxşı material hesab edirdi. Sosial və təbiət aləminin qarşılıqlı əlaqədə dərk olunması pedaqoqları, fiziololoqları çoxdan düşündürmüş və ələmsünaslıq inteqral kursunda öz əksini tapmışdır.

İbtidai siniflərdə nitq inkişafı əla tədrisinin başlıca prinsipidir. "Azərbaycan dili" kursunun nitqəyönümlü olması, yəni tədris prosesində üstünlüyün grammatik, orfoqrafik qaydalarla öyrənilməsinə, nəzəriyyəyə deyil, praktik cəhətə - nitq inkişafına verilməsi integrasiya üçün əlverişli şərait yaradır. Məlumdur ki, nitq fəaliyyəti olmadan heç bir dərslər quruluşu mümkün deyil. Şifahi nitqin inkişafı üzrə məşğələ ehtimala, danışma və oxuma kimi nitq fəaliyyətlərini də birləşdirir. Eyni zamanda fənlərin integrasiyası öz-özlüyündə məqsəd ola bil-

məz. İntegrasiyanın məqsədi fənlərin qarşılıqlı təsir nəticəsində bir-birini zənginləşdirəndir. Ənə dilinin digər fənlərlə integrasiyasının təbii əsası mətn qurmağın təlimi hesab olunur. Müstəqil mətn qurmaq vərdisinin bütün fənlər üçün xarakterik olması, əna dililə təbii, real integrasiyaya zəmin yaradır.

Əna dili kursu savad təlimi, hüsnxət, sinif oxusu, sinifdənəxaric oxu, Azərbaycan dili, nitq inkişafı bölmələrindən ibarətdir. Bu bölmələrin arasında sıx integrasiya mümkün ikən çox vaxt müəllim onları bir-birindən təcrid olunmuş sahələr kimi tədris edir.

Dil dərslərində şagirdlərin söz ehtiyatı ətraf ələmdəki cansız və canlı şeylərin, hadisələrin adları hesabına zənginləşir. Şagirdlər grammatik qanunlara, qaydalara uyğun olaraq həmin sözlərdən istifadə etməklə cümlələr qurur, fikirlərini rəbətli şəkildə ifadə edirlər. Onların snmlar coğrafiya, kimya dərslərində müəllimin dediklərini anlamaları və öyrəndiklərini ifadə etmələri həmin söz ehtiyatının, həmin grammatik konstruksiyaların köməyi ilə yerinə yetirilir. Deməli, bəm ümumtəhsil məktəblərində, həm də ali məktəblərdə hər hansı fənnin digər fənlərlə əlaqəsi nəzərə alınmasa belə, onun ifadə vasitəsi olan Azərbaycan dili ilə birlikdə integrativ fəndir. Dil integrasiya vasitəsidir. Yeni tələblər baxımından bu gün, görünür, eksperiment yolu ilə güclü integrasiya aparmaq və ibtidai siniflərdə eksperimental tədqiqat məqsədilə ikinci dərsləklə kifayətlənmək mümkündür. Birinci dərsləklə də xalqımızın folkloru, doğma yurdumuz haqqında bədii ədəbiyyat (oxu), xalqımızın dili (Azərbaycan dili), hüsnxət, doğma yurdumuzun təbiəti, onun gözəllikləri və təbii sərvəti (ətraf ələmlə tanışlıq və ya həyat bilgisi), yurdumuzla əlaqədar təsviri sənət və musiqi fənləri əhatə oluna bilər. Tematik prinsip əsasında qurulan belə dərslər üzrə deyək ki, bir neçə gün ərzində "Yurdumuzun

baharı" mövzusu keçilir. Bu dövrdə şagirdlər ilk bahar, onun əlamətləri haqqında ələmi - kütləvi (idrakı) mətn, bir neçə gözəl şeir oxuyur, bahar çağı tezçikəkləyən ağaclar, bahar çiçəkləri, bulaqaların, çeşmələrin qaynaması, bizim yerlərə gələn köçəri quşlar və s. ilə tanış olurlar. Onlar bahar çiçəklərinin, quşların, təbiətin gözəl bir guşasının şəklini çəkirlər, ilk bahara dair məhni dinləyir, yeni məhni öyrənirlər. Mövzu ətrafında lüğət toplayır, bu dövr üçün xarakterik olan sözləri dəftərlərində yazırlar. Onların hansı nitq hissəsi olması, hansı suallara cavab verməsi üzərində işi gedir...

İkinci dərsləklə riyaziyyat, əmək təlimi, fiziki mədəniyyəti, informatikanı bələşdirmək mümkündür. Əmək təlimində ölçmə, hesablamə, bəndəsi fiqurlardan istifadəyə ehtiyacın nlməsi, fiziki mədəniyyətdə qaçma, bəndürülyünə, uzununa tullama, yarışlarda iştirak edərək ölçmə, vaxtı hesablama məsələlərinin riyaziyyatla sıx bağlı olması məntiqi cəlbədən belə bir integrativ dərsləyin yaranmasına əsas verir.

İntegrasiyanın vacibliyindən, onu təmin etməyin imkan və yollarından ötrü də olsa, danışarkən nəzərə almaq lazımdır ki, integrasiyanı tam təmin edən dərslək yaratmaq çətindir. Bugünkü şəraitdə bu çür çətinliklə qarşılaşmamaq üçün aşağıdakılara xüsusi diqqət yetirilməlidir:

1. İntegrativ təlimin həyata keçirilməsi üçün proqramlar (kurikulum) əsaslı şəkildə yenilənməli, proqramlarda (kurikuluma) integrativ məzmun təqdim edilməlidir.

2. İntegrasiyanın müntəzəm ardıcıl tətbiqinə nail olmaq üçün integrativ dərsləklər yaradılmalıdır.

3. İntegrativ təlimin müvəffəqiyyətdə təşkil üçün integrativ təfəkkürə malik olan və integrativ fənni tədris etməyi bacaran müəllim kadrları hazırlanmalıdır.

4. Şagirdlərin əksəriyyətinin integrativ kursları bəzən sadəcə seyriçi kiimi dinləyə-

cəkləri qorxusu qarşıya çıxır. Onlar hər şeydən xəbəri olan, lakin hər şeyi mükəmməl bilməyən kimi yeləşə bilər.

İntegrasiya ilə differensiasiya arasında münasibət necə qiymətləndirilməlidir?

Ələm yarandığı vaxtdan integrativ xarakter daşımışdır. Arximed, Aristotel və qədim dünyanın başqa filosofları bir neçə ələm sahəsinin mükəmməl bilmələri ilə interaktiv təfəkkürə malik olduqlarını sübut etmişlər.

Qədim dünyada təhsilin bənbövrəsi qoyulduq dövrdə integrasiya ya daha böyük ehtiyac varmış. Sonralar ələm inkişaf etdikcə onun yeni sahələri meydana çıxması differensiaslaşma getmişdir. Deməli, integrasiya və differensiasiya bir oxun iki başıdır. Biri ələmlərin əsasları ilə əlaqədar biliklərin üzvi əlaqədə, vahiddə yerləşməsinə nəzərdə tutulmuş, digəri ələmlərin əsasının differensiasiya olunaraq, ələmlərdə sərhəd qoyulmadla ayrılıqda bəyrdilməsi ilə əlaqədarıdır. Bunları bir-birindən ayrı təsvir etmək olmaz.

Məhz bu səbəbdən integrativ təlimə üstünlük verilən ölkələrdə də yuxarı siniflərdə təhsil sahələri üzrə təlimin differensiaslaşması nəzərdə tutulur. Bu gün fəaliyyətdə olan bəzisi tədris planında seçmə fənlərə xüsusi saatlar ayrılması IX sinifdən təhsil sahələri üzrə differensiasiya aparılması buna bariz misaldır. Təlim prosesində belə differensiasiya getməsə, sonralar ələmdə differensiasiya aparmaq, ayrı-ayrı sahələr üzrə dərinə getmək mümkün nlməz. Bu, bir həqiqətdir ki, həyat yolunun başlanğıcında inkişaf şansınn bərabərliyi vacibdir. Təsədüfi deyil ki, I sinifdə təlim prosesində uşaqların sərbastılıynə, müstəqilliyinə, demokratiya və humanizmə nə qədər üstünlük verilsə də, integrativ priyoritetdən nə qədər istifadə olunsada, ilkin oxu texnikası və kəllirafik vərdişlər hamıya eyni həcmdə və qayda ilə aşılanır. Bir çox siniflərdə şagirdlər eyni cür nuyur, kəllirafik cəlbədən fəqlənməyən eyni xətlə yazırlar. Sonrakı siniflərdə hər

kosin öz dəsti-xətti formalaşır. Təlimin məzmunu, metodları, həmçinin materialın mənimsənilmə sürəti baxımından diferensiasiya lazımdır. XXI əsrin əlaməti və tələbi təlimdə diferensiasiya və təhsillənmə yönümlünü seçmək imkanının verilməsi, şagirdlərin və müəllimlərin təşkilati-kommunikativ forma və metodlarının bu yönündə dəyişməsidir. Bu gün diferensiasiyayın hansı yolla getməli olması məsələsi də öz həllini gözləyir. Diferensiasiya edilmiş təlimin nə proqramı, nə dərsliyi, nə metodik vasitələri, nə də materialı var. Bu gün məktəb variativ təlim, orijinal pedaqoji texnologiyaların yaranması, təcrübədə tətbiqi və sınaqdan çıxarılması üçün kifayət qədər texniki təchizatla malik deyil. Diferensiasiyaya əməl olunması müəllimin ixtiyarına buraxılmışdır.

Son illərin təcrübəsi göstərir ki, bir çox yeni metod və priymların tətbiqi ilə əlaqədar terminlər, söz və ifadələrin mahiyyətinə, mənasına varmadan onları nitqdə yerli-yersiz işlədirlər. Bu gün xarici ölkələrdəki təhsil sistemi təcrübəsinin elementlərini ölkəmizə doğma Azərbaycan dilində də götürə bilərik. Sivil ölkələrin təhsil sistemini diqqətlə öyrənib, ən dəyərli məsələləri milli təhsil sistemimizə gətirmək qanuni haldır. Bunsuz məktəbimiz, cəmiyyətimiz inkişaf edə bilməz. Bu istiqamətdə məqsədimiz Avropa, dünya təhsil sistemində inteqrasiya olunmaqdır. Biz bu istiqamətdə elmi axtarıları düşünülmüş şəkildə davam etdirməliyik.

Rəyçi: dos. Ə. Abbasov

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Kərimov Y. Ana dili tədrisi metodikasının nəzəri problemləri. Bakı, 2002.

2. Kərimov Y. İbtidai siniflərdə inteqrasiya. Bakı, 1998.

3. Veysova Y. Fəal/ interaktiv təlim. Bakı, 2007.

Э.Кəримова

Интегрция в начальной школе

Резюме

Процесс интеграции следует рассматривать с точки зрения общей методологии социального познания. Идея интеграции требует нового подхода к отбору содержания знаний: интеграция дисциплин-это значительная экономия времени.

Интеграция в образовании формирует новое поле науки. Интеграция служит основой новой концепции, которая изменяет социально-экономические условия и развивает систему образования.

Е.Кəримова

Integration is important in all classes

Summary

The integration process should be considered in terms of the general methodology of social cognition. The idea of integration requires a new approach to the selection of content of knowledge: integration of disciplines is a significant time-saver.

Integration in education forms a new science field. Integration serves as the basis of a new concept that changes socio-economic conditions and develops education system.

TƏDRİS PROSESİNDƏ DİYARŞÜNASLIQ VƏ ONUN ÖYRƏNİLMƏSİNƏ MÜƏLLİMLƏRİN YARADICI MÜNASİBƏTİ

Şəfayət Rüstəmlı

Yevlax şəhəri 4 nömrəli tam orta məktəbin müəllimi

Açar sözlər: müəllim, dərs, təlim metodikası, diyarşünaslıq, doğma diyar, tipik plan.
Ключевые слова: учитель, урок, учебная методика, краеведение, родной край, типичный план.

Key words: teacher, lesson, teaching methods, country study, motherland, typical plan.

Müasir dövrdə ümumtəhsil məktəbinin başlıca vəzifəsi yüksək intellektual hazırlığa malik olan, qazandığı biliklərdən istifadə etməyi bacaran, dünyagörüşü hərtərəfli inkişaf etmiş, milli və ümumbəşəri məna və keyfiyyətlərə yiyələnmiş şəxsiyyətin, əsl vətəndaşın yetişdirilməsindən ibarətdir. Respublikamızın təhsil sistemində daha səmərəli metodların tətbiqi edilməsi də bu məqsədə xidmət edir. Keyfiyyəti yüksəltmək və təhsilin dinamik inkişafını təmin etmək üçün yeni pedaqoji texnologiyalardan, yeni təlim metodlarından istifadəyə üstünlük verilməsi də buna xidmət edir. Odur ki, müəllimlər yeni axtarırlara qoşulmalı, işini müasir dərsə qoyulan tələblər səviyyəsində qurmağa çalışmalıdır. Çünki müasir dövrdə gələcək nəsli elmi dünyagörüşü onun hərtərəfli hazırlığı, məntiqi gücü ilə bərabər emosional təsir gücü ilə də seçməliyənir. Gənc nəsli həyata, cəmiyyətə, informasiyaların qavranılmasına yanaşma tərzi yeni çağlar kəşb edir. Nəzərə almaq lazımdır ki, elmi-texniki inkişafın, qloballaşma prosesinin sürətləndiyi bir vaxtda köhnə metodlarla işləmək yolverilməzdir.

Deməli, müəllimin özünün yeni yanaşmalarla və ideyalarla işləməyə hazır olması zamanın tələbidir. Əgər müəllim həm öyrətmək,

həm də öyrənmək sərişliliyinə malik olarsa, qarşıya qoyulan məqsədə çatmaq da asan olar. Pedaqoji ədəbiyyatlardan da məlum olduğu kimi, müəllim təqəddir və ya nümunə modelidir, gənc nəsli öz gələcəyinə baxdığı pəncərədir. Bu səbəbdən şagirdlər müəllimin yeniliyə, öyrənməyə və öyrətməyə nə dərəcədə həvəsli olduğunu görür, öz fəaliyyətlərini buna uyğun qurmağa cəhş göstərirlər. Bu uğura nail olmaq üçün coğrafiya müəllimləri daha geniş imkanlara malikdir. Bu imkanlardan biri kimi diyarşünaslıq materiallarından tədris prosesində səmərəli istifadəni göstərmək olar.

Hazırda respublikamızda ələ bir məktəb yoxdur ki, orada doğma diyarın öyrənilməsi ayrı-ayrı müəllimlərin təlim-tərbiyə işində bu və ya digər şəkildə əks olunmasın. Lakin realıq onu göstərir ki, yaşadığı ərazini necə, nə cür öyrənmək baxımından metodik material olmadığı üçün tədris məsələsində böyük əhəmiyyəti olan bu işə bir çox məktəb və müəllimlər yaxından qoşulmamışlar. Məktəb diyarşünaslığı ilə məşğul olan müəllimlər bu işi ya təsadüfən-təsadüfə aparır, ya da şagirdlərin fəal iştirakına, müstəqil və müntəzəm müşahidə və tədqiqat aparmalarına, aparılan müşahidə və tədqiqat işlərinin